

DET ESTETISKA VALET

Jan Eriksson

SIB, Gävle

I artikeln diskuteras möjligheterna att precisera estetiska omdömen och värderingar så att de blir användbara vid rationella ställningstaganden.

Problemet

Arkitektur kan, åtminstone till en del, ses som resultat av rationella överväganden. Det finns, eller bör finnas, en sida hos dess tillkomstprocess som handlar om att rättfärdiga varför ett utformningsförslag väljs framför ett annat. Detta kan också uttryckas så att man argumenterar för vissa lösningar där argumenten vanligtvis handlar om sådant som användbarhet, ekonomi och vad som är tekniskt möjligt. En vanlig uppfattning är, att då man vid utformningen av en byggnad tagit nödiga tekniska, ekonomiska och funktionella hänsyn, så begränsas visserligen mängden möjliga utformningar, men det återstår dock många olika utformningsmöjligheter. Om man nu föredrar någon utformning framför andra med hänvisning till att det alternativ som föredras är vackrare eller bättre arkitektur eller något sådant, kan då detta val rättfärdigas på något rationellt sätt?

För att förklara vad jag menar med att rationellt rättfärdiga ett val ska jag ta ett exempel från det så kallade funktionella området.

Då en arkitekt ska utforma ett sovrum i en bostad kan han göra en mängd olika överväganden om vad som är en lämplig utformning. Ofta reflekterar han kanske inte så mycket, utan följer vissa mer eller mindre medvetna regler för dimensionering och organisation av de element som kan tänkas ingå i ett sovrum. Men man kan nog, i vissa

avseenden, argumentera ganska utförligt för att man väljer en lösning framför en annan. De flesta människor i Sverige (och västerlandet) sover i sängar och vill också sova i sängar. De sängar som tillverkas och bjuds ut på marknaden håller sig inom vissa mått: de är i allmänhet inte bredare än 95 cm eller längre än 210 cm. En allmänt accepterad norm är att människor (i Sverige) bör få sova i sängar och att ett sovrum därför bör utformas så att man får plats med en säng med normala mått. Detta att vilja sova i en säng i stället för till exempel på golvet, i en hängmatta eller på en trädgren är visserligen något kulturellt betingat (och inte det enda funktionellt riktiga), men jag tror att det finns en allmänt accepterad uppfattning som innebär att möjligheten att få plats med en normal säng tillhör den standard som var och en (i vårt land) bör få åtnjuta. Därför kan man på goda grunder hävda att ett sovrum där man får plats med en säng är bättre än ett där man inte får plats med en säng. Därför bör man välja det förra framför det senare.

Detta exempel är både grovt och trivialt, men min avsikt är bara att visa möjligheten av att, åtminstone i princip, argumentera i värdefrågor och att rättfärdiga sitt val på ett sätt som jag menar är rationellt.

Med "rättfärdiga" menar jag inte nödvändigtvis att en arkitekt bokstavligen måste argumentera och övertyga sin omgivning att han valt rätt. Det viktiga är att övertyga sig själv och att i princip kunna argumentera för sin ståndpunkt.

Estetiska och andra värden

Det är inte alltid lätt att dra gränser mellan vad som är estetiska frågor och vad som är frågor om andra saker eller att säga vad estetik över huvud taget är, men jag tänker mig att det finns en betydelsekärna som har att göra med vad som är vackert och fult även om man i arkitekturdiskussioner ofta undviker att använda just orden "vackert" och "fult". I stället används termer som "varierat", "detaljrikt", "harmoniskt", "monotont", "ofärdigt" med mera för att uttrycka värderingar om formegenskaper hos arkitekturen. En anledning till detta kan vara att en sådan terminologi är både beskrivande och värderande. Utsagan "Bebyggelsen är varierad" kan förstås som en ren beskrivning och framstå som neutral och ovedersäglig, men oftast används nog en sådan beskrivning också för att uttrycka en positiv värdering. Vid en negativ värdering av samma slags egenskap som "varierad" väljs nog i stället adjektiv som "rörig" eller "osammanhängande". Med "vackert"

syftar jag på det positivt värderande elementet i utsagor av detta slag och med "ful" på dess negativa motsvarighet.

Man kan invända att estetik inte alls handlar om vad som är vackert eller fult eller åtminstone att estetiska frågor gäller något mycket mer. "Estetik" används då som en beteckning på allt möjligt som kan ge upphov till lustkänslor eller obehag.

Även om estetik kanske handlar även om annat än vackert och fult tror jag att det är missledande att utvidga innebörden så att man sud-dar ut gränsen mellan estetiska och andra praktiska frågor som till exempel de så kallade funktionella. Frågor om skönhet måste kunna diskuteras som skilda från andra frågor. Det innebär att det måste vara möjligt att tala om till exempel trivsel och skönhet som två olika saker åtminstone tills man på något övertygande sätt visat att begreppen sammanfaller. Det är dessutom inte bra att våldföra sig på det gängse språkbruket. Sedan må det förhålla sig hur som helst med etymologin.

En annan invändning kan bestå i att vad som är god arkitektur inte handlar om vad som är vackert eller fult utan om något annat. God form ska till exempel ge uttryck för något. Arkitektonisk form är främst symbolik. Bakom talet om formspråk, om att läsa arkitektur eller om arkitektursemiotik, ligger sådana idéer. Min invändning här är att symboler måste vara symboler för något. Vad symboliserar då vissa former? Och varför är vissa former eller symboler att föredra framför andra? Utan tvekan tjänar vissa former som symboler för något inte alltid så entydigt, men ändå: bankpalats kan vara uttryck för en sorts makt, kyrkor för en annan. Men behöver de vara vackra? Nog finns det väl fula banker som ganska tydligt uttrycker makt. Möjligen är det så att när vi förstår vad en viss form uttrycker, så känner vi tillfredsställelse med detta och uppfattar detta som en estetisk upplevelse. Men att förstå symboler kan inte alltid vara detsamma som att uppfatta något som vackert eller fult.

Arkitektonisk form kan ses som uttryck för avsikter där tecken och symboler är betydelsebärare, men även om det finns en informativ eller associativ sida så finns det också en estetisk.

Formen kan uttrycka hur något ska användas eller underlätta orienteringen. Det är bra att en dörr ser ut som en dörr. Då vet man var man ska gå in. Detta hör dock till den funktionella sfären. Men även om en dörr ser ut som en dörr, kan den uppfattas som mer eller mindre vacker.

Formen kan också associera till andra värden än estetiska. I vår kultur har till exempel hakkorsen en stark negativ värdeladdning. Likväl kan jag tänka mig att hakkorsformen kan uppfattas som vacker. I

andra kulturer där hakkorset (eller svastikan) ingår som en positiv symbol i en gammal men levande tradition, har man nog lättare att anse hakkorsformen vara vacker. Men också en västerlänning kan väl tänkas uppskatta skönheten hos till exempel en hakkorsmönstrad tapetbård, även om det knappast skulle finnas någon marknad för en sådan i dag.

En tredje invändning mot estetiskt teoretiserande över huvud taget är att estetik egentligen inte alls handlar om värderingar av arkitektur eller andra yttre objekt, utan att estetiska diskussioner har helt andra funktioner. När man talar om vad som är fult eller snyggt eller om vad som är god eller dålig arkitektur etcetera kan detta uppfattas som rituella handlingar av samma slag som vissa samtal om vädret. Estetiska diskussioner ses då enbart som ett medel för social kontakt eller som ett sätt att inom en grupp skapa social identitet eller hävda ett revir.

Det är möjligen riktigt att estetiska diskussioner ibland har andra funktioner än meningsutbytande, men om det alltid är på det sättet blir följden att estetiska val aldrig kan rättfärdigas, eller att det inte finns något som kan kallas estetiska val.

Själv tror jag inte mycket på en sådan teori. Det finns säkert en non-informativ sida hos estetiska diskussioner liksom hos många andra typer av samtal, men jag tror att det finns andra sidor också. När en arkitekt befinner sig i den situationen att han ska välja mellan olika utformningsalternativ är nog detta, då övriga hänsyn tagits, ett genuint estetiskt problem för honom. När han däremot lägger ut texten om det estetiska värdet av sitt val eller värderar arkitektur över huvud taget, kan det kanske ibland vara fråga om något annat.

Det finns situationer då en arkitekt argumenterar för en viss utformning som han anser vara den estetiskt mest värdefulla, utan att använda estetiska argument. I diskussioner om till exempel byggnadsvård, anpassning till lokal byggnadstradition och varsam ombyggnad tycks det gamla ofta på ett odiskutabelt sätt vara vackrare än det nya, men det är sällan estetiska argument används för bevarande eller anslutning till det traditionella. Oftast är det antikvariska, kulturhistoriska, praktiska, ekonomiska, psykologiska eller sociala skäl som anförs. Det är kanske nog, men visst handlar det också ibland om en maskerad estetisk argumentation.

Den arkitekt som med psykologiska eller ekonomiska argument lyckas få gehör för den utformning han finner estetiskt mest värdefull kan sägas bete sig rationellt (med de förutsättningar som gäller), men

kvar för honom står ändå att, åtminstone för sig själv, ange de verkliga skälen eller på något annat sätt rättfärdiga sin estetiska ståndpunkt.

Del och helhet

Tidigare har det funnits explicita regler för den arkitektoniska utformningen, det vill säga ett slags estetiska normer. Det har då gällt kolonnordningar, kompositioner m m. Även i dag finns det sannolikt ett eller kanske flera estetiska normsystem, men det finns nästan ingenting artikulerat.

Att en byggnad till form och färg bör anpassas till stads- eller landskapsbilden, som hävdats i svensk lag i mer än hundra år, är ett av de få tydliga uttrycken för estetiska värderingar. En tolkning av detta är att när en byggnads utformning och färg avviker alltför mycket från helheten, så blir den så ful att den bör förbjudas. Det innebär att en byggnads estetiska värde (också) beror på omgivningen, vilket förefaller rimligt. Ett annat sätt att uttrycka detta är att säga att det är helhetens estetiska värde som är det väsentliga och att detta i sin tur beror på hur de ingående delarna ser ut. Men, vad innebär detta, egentligen? Hur stora avvikelser i form och färg kan tillåtas? Kan stora avvikelser godtas om de bidrar till en god helhetsverkan? Hur är det med glober och kyrktorn? Är det också en anpassning till stads- eller landskapsbilden? Är det möjligt att göra så generella uttalanden om det arkitektoniskt värdefulla? Och hur ser i så fall de grundläggande, allmängiltiga skälen för "hänsyn till stadsbilden", "god helhetsverkan" eller dylikt ut?

Hur man uppfattar form och färg beror delvis på omgivningen. Detta hör till det elementära i varseblivningspsykologin. Det innebär att det är svårt att isolera den rena formen eller rena färgen (som den uppfattas) utan att skapa mycket artificiella situationer. Det förefaller rimligt att som följd av detta anta att även värderingen av en viss form delvis beror på omgivningens form och färg. Detta kan ju vara en orsak till svårigheterna att formulera estetiska regler. (Om det nu är svårt?) Hur man värderar en form är inte heller, som jag nämnt, oberoende av innehållet eller de betydelsebärande elementen hos formen. Därför är det möjligen fel att tala om vissa former, färger, material med mera som vackrare än andra.

Formupplevelsen är alltså sammansatt. Varje form har en färg, ingår i ett sammanhang, har möjligen något uppenbart praktiskt syfte

och kan uttrycka något. Dessutom, har jag hävdat här, finns det en estetisk komponent som är skild från de övriga. I stället för att tala om "former" vore det kanske bättre att tala om "helheter" eller "gestalter" som visserligen kan beskrivas till sina delar och analyseras, men ändå kanske måste värderas syntetiskt.

Trots detta kommer jag att i fortsättningen tala om "vissa former" etcetera som estetiskt mer eller mindre värdefulla. Även om man inte kan bedöma former etcetera isolerade från sitt sammanhang, tror jag att man för resonemangets skull kan tillåta sådana förenklade beskrivningar.

Objektivt eller subjektivt?

Låt oss anta att det är meningsfullt att tala om vackert och fult och att en arkitekt faktiskt kan göra estetiska val. I en mening är detta trivialt sant: Alla arkitekter väljer säkert någon gång ett utformningsalternativ före ett annat därför att de anser att det förra är vackrare, bättre arkitektur eller något sådant. Men sedan då? Om man på allvar gör anspråk på att kunna rättfärdiga ett estetiskt val, så förutsätter detta vissa antaganden om vad vackert är och utesluter andra. Vad som utesluts är en renodlad subjektivitet. Antar man att uttalandet "Plåt är ett vackert fasadmateriäl" inte betyder något annat än "Jag tycker att plåt är ett vackert fasadmateriäl, men andra kanske kan tycka något annat och ingen kan avgöra vem som har rätt", så faller detta antagande om estetiska omdömens karaktär utanför den rationella sfären. Det förefaller inte hållbart att rättfärdiga en ståndpunkt med enbart tyckande – åtminstone inte som en allmän princip. Tyckandet blir knappast hållbarare därför att det framförs av en ansedd arkitekt eller av majoriteten i en byggnadsnämnd.

Vilka antaganden måste man då göra? Som jag ser det finns det tre, möjligen fyra olika teorier om vad vackert är, som gör det möjligt att på något rimligt sätt hävda en estetisk ståndpunkt.

1. Den första möjligheten är att anta att det finns några slags värdeegenskaper, det vill säga att vissa saker är vackra eller fula på samma sätt som de är stora eller små. Detta är ett sätt att uttrycka en värdeobjektivistisk uppfattning, men det finns andra. I stället för att tala om värdeegenskaper, kan man säga att vad som uttrycks i en värdesats kan vara sant eller falskt (på andra grunder än korresponderande egenskaper). Om det finns olika estetiska uppfattningar, så beror den-

na oenighet på bristande kunskaper. Någon eller båda av de oeniga kontrahenterna vet inte att något är vackert eller fult.

2. Den andra möjligheten är att anta att alla människor anser att vissa bestämda saker är vackrare än andra, till exempel att trä är vackrare än plåt (som fasadmateriäl). Detta är en psykologisk teori, där man kan tänka sig avvikande uppfattningar, men dessa är då snarast att betrakta som abnorma. Avvikelser kan kanske ges alla möjliga förklaringar med hänvisning till skillnader i varseblivning, information med mera, men i princip finns det något normalt och något onormalt. Det normala beteendet är att två människor ger uttryck för samma estetiska uppskattning inför samma objekt.

3a. Den tredje möjligheten är att anta att det i ett visst samhälle (till exempel Sverige eller västerlandet) utbildas särskilda, men för samhället gemensamma uppfattningar om vad som är vackert. Detta är en form av kulturrelativism som dock omfattar stora geografiska områden. Att uppfatta proportioner med gyllene snittet som särskilt vackra skulle då vara något typiskt för den västerländska kulturen.

3b. En variant av kulturrelativism är tanken att det inom varje samhälle finns subkulturer som var och en har sina estetiska preferenser ("smakriktningar"). Det kan då gälla grupper som ungdomar, pensionärer, vanligt folk, kultursnobbar, barn, arbetare, intellektuella, arkitekter, tandläkare, konstvetare med flera. En lösning av det estetiska valproblemet är då att tänka sig ett antal estetiska marknader som ska försörjas. Så kan man motivera radions program 3, kiosklitteraturen och bibliotekens inköp av Lars Widding. Rättfärdigandet består i en tillämpning av normen: folk bör få vad folk vill ha. Det finns emellertid vissa svårigheter att överföra detta synsätt till arkitekturområdet. Alla drabbas av arkitektur. Vad jag har sagt här gäller inte nödvändigtvis bildkonst, musik etcetera, där vi har större möjligheter att värja oss och kan göra mer personliga val av skönhetsupplevelser. Det finns nog mindre skäl för en bildkonstnär att rättfärdiga vad hon gör än för en arkitekt (vad gäller estetiken, alltså). Den "offentliga konsten" utgör möjligen ett undantag.

Det är egentligen inget av dessa antaganden som utesluter de andra. I praktiken kan det vara svårt att skilja på 1 och 2. De praktiska konsekvenserna blir delvis desamma. Orsaken till att alla människor gillar samma sak (i normala fall) kan vara att det finns saker som är värdefullare än andra i någon objektiv mening.

När det gäller de relativistiska teorierna kan man tänka sig att det finns en hierarkisk ordning som innebär att vissa estetiska värden gäller för alla människor, att andra gäller för alla människor inom en

kulturgemenskap som till exempel den västerländska eller den nordiska och att en tredje typ av värden gäller inom en subkultur.

Dessutom är det tänkbart att vissa värderingar enbart är uttryck för något subjektivt, det vill säga en beskrivning av vissa personliga känslor eller attityder.

Även de relativistiska teorierna kan ses som subjektivistiska teorier i den meningen att en grupp människor omfattar samma värderingar, vilket i sin tur kan förstås som gemensamma attityder. Det är då fråga om intersubjektivitet inom en kultursfär eller en subkultur. Ett sådant antagande medför dock vissa svårigheter, eftersom det leder till frågan varför en viss grupps värderingar ska föredras framför en annan grupps.

Man kan alltså samtidigt omfatta flera olika teorier om de estetiska värderingarnas natur, men därav följer inte att man alltid kan rättfärdiga ett estetiskt val på det ena eller andra sättet.

För det första förutsätter det att det finns en värdehierarki i den mening jag antytt, det vill säga att värderingar är mer eller mindre universellt giltiga. Det kan ju diskuteras.

Om det är så att vissa estetiska värderingar antingen är objektivt giltiga eller universellt intersubjektiva, förefaller det mig rimligt att också anta att vissa andra estetiska värderingar är individuellt subjektiva. Det innebär att det finns åtminstone två olika slag av estetiska värderingar, dels sådana som gäller (eller bör gälla) för alla, dels sådana som bara uttrycker en personlig smak. Om det är så förefaller det också rimligt att anta att det finns mellanformer, det vill säga intersubjektivitet med större eller mindre omfång i förhållande till det individuella eller det universella. Man kan kalla detta olika nivåer i värdehierarkin.

För det andra måste man i varje valsituation göra klart för sig på vilken nivå i en sådan värdehierarki man befinner sig. Ju närmare det individuellt subjektiva och ju längre från det objektiva (eller universellt intersubjektiva) man befinner sig, desto svårare förefaller det vara att rättfärdiga sitt estetiska val.

En viktig fråga blir därför om någon av de teorier jag skisserat är hållbar och vilket omfång den i så fall har. Om ingen håller tror jag det leder till allvarliga problem när det gäller att rättfärdiga estetiska val.

Estetisk objektivism

Kan man tänka sig att vissa saker är vackrare än andra i någon objektiv mening?

Den tanken är främmande för vår kultur, där de flesta tycks anse att alla värderingar är subjektiva (närmast i den meningen att de är godtyckliga eller bara uttryck för personlig smak) och egentligen inte kan diskuteras. Ändå uttalar sig många – inte minst arkitekter – om vad som är bra och dåligt (inte bara i estetiskt avseende) som om man talade om något faktiskt och objektivt. På det teoretiska planet är vi alltså ofta värdesubjektivister (eller möjligen värdenihilister) medan vi på det praktiska planet beter oss som värdeobjektivister.

Värdeobjektivism beskrivs ofta som en teori om att saker och ting har värdeegenskaper av något slag. Det är dock bara en variant. Vad som sägs när man uttrycker en värdering kan vara sant eller osant på andra grunder än att det sagda beskriver en egenskap hos något föremål eller tillstånd. Det gäller även andra påståenden än de värderande, till exempel inom matematik och logik. Allt behöver inte heller vara direkt empiriskt åtkomligt för att vi ska kunna hålla det för sant eller osant. Det gäller metafysiska frågor om till exempel Guds existens men även de mest grundläggande frågorna inom fysiken.

Värdeobjektivismen har utsatts för mycket kritik, särskilt under första halvan av detta sekel, vilket bland annat har påverkat våra föreställningar om vad som är vetenskap och vad som är ovetenskap.

Det förhärskande vetenskapliga idealet är att vetenskap ska vara värderingsfri. Att tala om vad som är värdefullt eller vad som bör göras tillkommer inte vetenskapen. Detta är möjligen riktigt, men vad jag vill framhålla är att vad som är vetenskap och vad som inte är vetenskap kan nog inte avgöras utan värderande ställningstaganden. Varje vetenskapsideal har sin normativa teori om bland annat vilka metodregler som bör gälla, vilka förenklingar som bör tillåtas, vilka krav på evidens som bör ställas och hur man bör förhålla sig till värderingar och normer. Om man hävdar att värderingar bör undvikas därför att de är subjektiva och mer eller mindre godtyckliga blir ett sådant ställningstagande i sig självt också godtyckligt. Om man inte anser att det finns något hållbart stöd för några värderingar och normer blir det också tämligen ohållbart att hävda den vetenskapliga normen att man bör eftersträva sanningen.

Det finns inte utrymme att här gå in på konkurrerande värdeteorier som de subjektivistiska (relativistiska) och värdenihilistiska (emotiva eller icke-kognitiva), men det finns en omfattande kritik även mot

dessa. Vad jag kan säga är att de i många stycken är minst lika problematiska som vissa objektivistiska värdeteorier. För övrigt finns det också varianter av nihilistiska värdeteorier som tycks vara förenliga med en rationell argumentation i värdefrågor.

Vid närmare eftertanke är det således kanske inte så konstigt att ansluta sig till en teori om objektiva värderingar, åtminstone i den meningen att de kan ha sanningsvärde. Sanningsbegreppet är ganska poröst och ordet "sanning" är mångtydigt, även om det ofta uppfattas som mycket bestämt. Därför är det möjligen lämpligt att välja ännu vagare uttryck när man talar om värderingar. Kanske känns det bättre att säga att en värdering är "riktigare", "hållbarare" eller "giltigare" än andra. Eller möjligen "bättre"?

Om nu vissa värderingar är riktiga och andra oriktiga, hur kan det då komma sig att människor ofta är oeniga i värdefrågor? Mitt svar på detta är dels att människor lika ofta är oeniga i frågor om faktiska förhållanden, dels att det ofta är oklart vad som egentligen skiljer i det vi kallar olika värderingar. Politisk oenighet handlar inte bara om skilda värderingar. Lika ofta är det fråga om skillnader i verklighetsuppfattning. Man kan till exempel vara enig om att frihet och rättvisa är något värdefullt som bör eftersträvas, men oenig om vilka medel som är de mest effektiva för att uppnå dessa mål.

Ett stort problem med en objektivistisk estetisk teori förefaller dock vara hur man får kunskap om vad som är vackert eller fult. Kan man tänka sig att somliga människor, till exempel arkitekter, har en särskild estetisk kompetens, medfödd eller uppövad, som innebär att de på något sätt, till exempel genom intuition, kan avgöra vad som är vackert? För något empiriskt problem tycks det ju inte vara? Finns det några argument för sådana estetiska omdömen? Kanske är det så att det som är vackert är vackert för att det är vackert och inte av något annat skäl. Därmed är det inte så mycket att prata om. Det vi i så fall kan göra är att i wittgensteinsk anda visa vad som är vackert och sluta prata strunt.

Även om det finns en del som talar för att det finns värderingar som i någon mening har en objektiv giltighet, är det inte säkert att detta gäller estetiska värderingar. Man kan tänka sig att det vi kallar estetiskt värde enbart är ett instrumentellt värde. Skönhet är då bara ett medel för att uppnå andra värden, till exempel de som förknippas med lustkänslor, lycka eller tillfredsställelse av något annat slag.

Om det estetiska reduceras till något instrumentellt, kan det bli problematiskt att avgöra vad som är estetiska upplevelser och vad som

är effekter av andra sinnesintryck. Distinktionen mellan till exempel trevnad och skönhet blir nog ibland svår att upprätthålla i arkitektur-sammanhang. Hur skiljer man mellan den lustkänsla vi kallar "trivsel" och den lustkänsla som (enligt teorin) orsakas av något vi kallar "vac-kert"?

Något allvarligt problem tror jag inte detta är. Det verkar rimligt att anta att lustkänslan trivsel oftast är sammansatt av mycket mer än skönhetsupplevelser och att trivsel mycket väl kan upplevas som något relativt oberoende av den fysiska omgivningen. Mer avgörande för trivseln kan till exempel den sociala omgivningen vara.

Universell intersubjektivism

Ett antagande om estetiska värden som enbart något instrumentellt är förenligt med den typ av psykologiska teorier som innebär att vissa former genom varseblivningen alltid ger upphov till ett psykiskt välbefinnande som andra former aldrig ger upphov till.

Det uppenbara problemet med denna teori är att olika människor tycks göra mycket olika estetiska val. Det finns stilar eller moden som varierar över tiden och mellan olika kulturer. Om vi antar att det psykiska välbefinnandet (den estetiska lusten) har samma värde oberoende av vad som orsakat det, finns det inget argument som duger för att rättfärdiga det ena estetiska valet framför det andra.

Ett sätt att lösa detta problem är, som jag redan antytt, att anse vissa typer av välbefinnande (som orsakas av estetiska upplevelser) som normala, medan andra är avvikande och möjligen kan förklaras på något sätt. Frågan blir då hur man ska avgöra vad som är normalt och onormalt. Är det majoritetens uppfattning som är det normala? Eller handlar det om någon (psykisk) förmåga som kan inläras eller uppövas, så att om alla gavs samma möjligheter att utveckla denna förmåga, så skulle alla ge uttryck för samma estetiska värderingar? Det skulle då kunna förklara till exempel varför den lustkänsla man eventuellt får genom att betrakta Leonardo da Vincis Mona Lisa kan anses värdefullare än den man eventuellt får genom att betrakta bilder av zigenarflickor eller fiskargubbar.

Förutom det allmänt konstiga i att göra (vad jag förmodar är) minoritetens estetiska omdöme till det normala, så tror jag att en sådan teori kräver att man inför ytterligare någon värdering, till exempel av olika slags lustkänslor. Och lustkänslans värde måste väl, i så fall, bero på någon egenskap utanför subjektet, det vill säga något hos det objekt

som betraktas? (Och är det då inte lika rimligt att anse att det är objekt som har olika värden?)

En teori som denna kan förefalla absurd, men jag tycker den påminner något om idén att somliga har en skolad smak eller en uppövad formkänsla eller något i den stilen och därför bättre än andra kan avgöra vad som är vackert eller fult.

De två teorier (eller teorityper) som jag diskuterat hittills, den värdeobjektivistiska och den universellt intersubjektivistiska, har båda svagheten att all erfarenhet av människors estetiska värderingar tycks tala emot dem. Olika människor ger uttryck för mycket olika värderingar.

Jag vill ändå inte utesluta att sådana teorier delvis kan vara riktiga. Om vi rensar bort de symbolvärden som olika former kan ha, försöker bortse från ytliga modeväxlingar och kan motstå det sociala trycket från omgivningen om vad som är fult eller vackert, så kanske det finns någon för alla människor gemensam kärna. När det gäller just arkitektur tycks det ju (i dag åtminstone) finnas en viss samstämmighet i bedömningen av både äldre tiders och främmande kulturers bebyggelse. Det tycks också finnas en stor enighet om det låga estetiska värdet hos mycket som byggts under det senaste halvsekle. Samstämmiga bedömningar av värdet hos den ena eller andra sortens bebyggelse kan dock bero på andra värderingar än estetiska.

Det kan visserligen förefalla som om uppfattningar om vad som är estetiskt värdefullt förändras avsevärt med tiden, men vad som talar för att det finns mera bestående värden är den uppskattning som under mycket lång tid visats åtminstone vissa arkitekturverk från äldre tider. Detta gäller inte enbart arkitektur utan även verk inom litteratur, bildkonst, musik med mera. Möjligen har dessa verk något gemensamt som gör dem värdefulla oberoende av tidens smak.

Hur som helst tycks det vara svårt att finna och beskriva denna kärna av universell eller objektiv giltighet. Kanske är den åtkomlig på något intuitivt sätt. Då finns det inget mer att säga om den saken.

Kulturrelativism: Estetik som etik

Den typ av teorier som jag kallat kulturrelativistiska innebär att man anlägger ett sociologiskt (etnologiskt eller kulturanthropologiskt) synsätt på de estetiska frågorna.

I grunden finns då ett subjektivistiskt (psykologiskt) antagande om att våra reaktioner på och värderingar av olika former är socialt be-

tingade. Vi tillägnar oss de estetiska värderingar som finns i vår sociala omgivning. Vad vi finner vara vackert eller fult beror då bland annat på vilken kultur vi tillhör.

Det finns mycket som talar för teorier av detta slag vare sig man med kulturer menar nationer, grupper av nationer eller subkulturer inom nationer. Att det finns skillnader mellan förhärskande estetiska värderingar i västerlandet och andra delar av världen när det gäller till exempel kläder, musik och arkitektur förefaller uppenbart. Åtminstone om man bara betraktar hur man faktiskt väljer att klä sig, vilken musik man lyssnar på eller hur man utformar sina hus. (Dessa skillnader kan dock bero på andra saker än skilda estetiska värderingar.)

Att estetiska värderingar varierar mellan olika subkulturer är också uppenbart. Pierre Bordieu har (bland andra) ganska övertygande visat att beroende på ekonomisk ställning, utbildningsnivå, yrkesval, föräldrar, umgänge med mera utvecklar vi tillsammans med andra i samma "sociala position" en livsstil som bland annat innefattar vissa estetiska ideal som skiljer oss från andra grupper. Vid en ytlig betraktelse verkar det ju också finnas betydande skillnader mellan oss som gillar dragspelsmusik och Eurohus och dem som inte gillar sådant.

Jag tror att en kulturell relativistisk teori om estetiska värderingar framstår som ganska rimlig för många. Om det finns gemensamma uppfattningar inom ett land eller något större geografiskt område om vad som utmärker god arkitektur, så förefaller det ganska enkelt att som arkitekt rättfärdiga sitt estetiska val (om man vet vilka dessa gemensamma uppfattningar är).

Skillnaderna mellan olika subkulturer medför dock vissa svårigheter. Och jag tror att dessa skillnader är lika betydelsefulla som nationella skillnader. Om de estetiska uppfattningarna varierar från subkultur till subkultur – vilket de gör enligt teorin – förefaller det meningslöst att fråga efter vilken uppfattning som är den riktiga. Därmed uppstår också frågan vems estetiska uppfattning som ska tillgodoses, kulturelitens smak eller folksmaken? Om man inte kan hävda att den ena sortens estetiska omdöme är riktigare än den andra, så blir det estetiska problemet ett moraliskt problem: vems uppfattning om vad som är vackert ska man ta hänsyn till då man till exempel utformar ett hus? Argumenten för det ena eller andra ställningstagandet kommer då inte att handla om vad som är vackert eller fult, utan om vad som är rätt eller orätt, i moralisk mening. Därmed har det estetiska problemet blivit ett etiskt problem.

Vad innebär nu detta för den väljande arkitekten?

För det första innebär det att skönhet inte har något egenvärde. Det estetiskt värdefulla är bara värdefullt i förhållande till någon grupp av människor, där arkitekten själv tillhör en sådan grupp med sina internaliserade värderingar.

Om vi antar att olika grupper (subkulturer) har olika uppfattningar om vad som är vackert eller fult (god eller dålig arkitektur) så innebär det estetiska valet ett ställningstagande för vissa uppfattningar. Möjligen innebär det också ett ställningstagande mot andra uppfattningar. För att rättfärdiga sitt val måste man då motivera varför den ena gruppen bör gynnas medan någon annan grupp missgynnas. Däri består det etiska problemet.

Att detta moraliska problem uppstår är, som jag nämnt, kanske något speciellt för arkitektur till skillnad från bildkonst, musik etcetera. Men även inom andra områden kan den kulturellt relativa estetiken vålla problem. Hur ska man till exempel förhålla sig till folkbildning av det slag som innebär att alla ska lära sig uppskatta Béla Bartók?

Om det nu finns stora skillnader i olika gruppers estetiska värderingar, kan det också vara så att arkitekter (i allmänhet) tillhör en grupp vars estetiska värderingar avviker från folkflertalets. Detta hävdas ju ibland, men jag är inte säker på att det gäller arkitektur. Att arkitekter klär sig eller inreder sina hem på ett annat sätt än många andra är en sak. Huruvida de också värderar arkitektur på något avvikande sätt är en annan fråga.

Låt oss emellertid anta att svenska arkitekter tillhör en relativt liten grupp människor vars estetiska värderingar står i motsats till en estetisk uppfattning som omfattas av en majoritet av svenska folket. Bör då inte en arkitekt avstå från att hävda sina egna estetiska böjelser och i demokratisk anda anpassa sig till majoritetens smak?

Jag tror att de flesta arkitekter skulle ha svårt för att underkasta sig en folklig vilja i estetiska frågor. I detta läge börjar man nog famla efter någon annan teori. Till exempel att folk egentligen inte själva vet vad som är bra för dem.

Men därmed är vi tillbaka vid en objektivistisk eller universellt intersubjektivistisk teori, ty sådana teorier är väl de enda som är förenliga med föreställningen att arkitekter (med flera) skulle veta bättre än andra vad som är vackert eller fult?

Det finns ytterligare en variant av den kulturellrelativistiska teorin som gör det etiska problemet mindre besvärande.

Antagandet om att olika subkulturer har olika estetiska värderingar kvarstår, men dessutom kan det finnas en skillnad i intresse eller engagemang vad gäller bland annat de estetiska frågorna.

Det verkar inte helt orimligt att anta att de allra flesta människor är tämligen indifferentia när det gäller frågor om vad som är god eller dålig arkitektur. Det innebär att de estetiska val som arkitekter gör i de allra flesta fall är fullständigt likgiltiga för den stora majoriteten. Inom ganska vida gränser bryr man sig inte särskilt mycket om hur hus ser ut.

Om detta är riktigt så leder det till (den för en arkitekt måhända förskräckande) slutsatsen att estetiska frågor inte är särskilt viktiga inom arkitekturen. De är i alla fall oviktiga för flertalet. Vad som är vackert eller fult blir då frågor för en relativt liten grupp skönandar (bland annat arkitekter) som tycker att sådana frågor är viktiga.

För den arkitekt som gör ett estetiskt val blir det, med dessa utgångspunkter, kanske tillräckligt att rättfärdiga valet med sin personliga tillfredsställelse och en förhoppning om att valet också ska vinna kollegornas gillande.

Det rättfärdiga valet

Kan man i arkitektonisk gestaltning rättfärdiga sina estetiska val på något rationellt sätt?

Som jag har försökt visa här, så beror svaret på den frågan på vilka antaganden man gör om vad estetiska värderingar är. Med vissa teoretiska utgångspunkter är det i princip ganska lätt att rättfärdiga sitt val, med andra utgångspunkter är det mycket svårt eller helt omöjligt. Med "i princip ganska lätt" menar jag att det kan finnas andra svårigheter eller begränsningar. Om man till exempel ansluter sig till den teori som jag kallat universellt intersubjektivistisk, det vill säga att alla människor egentligen har samma estetiska uppfattningar, så återstår problemet att ange vilka dessa uppfattningar är, vilket blir en uppgift för den empiriska forskningen. Även de kulturrelativistiska teorierna öppnar enorma fält för empirisk forskning. Det är emellertid inte dessa frågor om vad som är vackert eller fult som jag diskuterat här utan mitt intresse har koncentrerats till frågor om de principiella möjligheterna att rationellt motivera estetiska ställningstaganden.

Hur ska man då besvara den fråga som jag ställde inledningsvis? Och kan den besvaras? Svaret tycks alltså bli bland annat ett ställningstagande till de teorier om estetiska värderingar som jag skisserat. Och ett sådant ställningstagande måste grundas mera på tro än på vetande, för det är nog inte möjligt att avgöra vilken teori som är den riktiga (med vedertagna uppfattningar av hur man avgör om något är

sant), men man kan ju ge mer eller mindre rimliga skäl för sin trosuppfattning.

Jag tycker att det finns mycket i min erfarenhet som talar för den variant av kulturrelativistisk teori som jag skisserade sist av alla. Den kan något utförligare beskrivas så här:

Olika människor har olika estetiska värderingar. Inom vissa kulturer eller subkulturer finns det dock stora likheter eftersom vi genom socialisation tillägnar oss samhällets eller gruppens estetiska värderingar.

Det är emellertid inte bara värderingar av vad som är vackert eller fult som skiljer olika subkulturer åt, utan även värderingen av den betydelse estetiska värden inom arkitekturområdet över huvud taget har. Det innebär bland annat att inför de val en arkitekt ställer sig, då han ritar ett hus, är de flesta människor indifferent. För dem spelar det ingen roll hur man väljer. Det innebär också att arkitekter tillhör en relativt liten grupp människor som har ett betydligt större engagemang för arkitekturestetiska frågor än folk i allmänhet. (Den lilla grupp jag talar om består givetvis inte enbart av arkitekter, utan också alla andra som har ett djupt engagemang för arkitektur och estetik.)

De system av estetiska normer som utvecklas inom olika subkulturer är alltså sociala konstruktioner. En arkitekt tillägnar sig, inte minst genom sin utbildning, ett ganska detaljerat normsystem, som han bland annat lär sig genom omgivningens (till en början mest lärarnas) reaktioner i form av gillande eller ogillande. Den duktige arkitectureleven (liksom den duktige arkitekten) är den som är skickligast på att anpassa sig till det rådande normsystemet. (Estetiska normsystem är givetvis inte oföränderliga och det finns givetvis bland arkitekter inte bara ett enda estetiskt normsystem.)

Av detta följer inte att flertalet människor saknar estetiska normsystem. När det gäller kläder finns det mycket detaljerade estetiska normsystem som omfattas av mycket stora grupper. Även när det gäller arkitektur finns det säkert utbredda normsystem, men kanske inte så detaljerade. Det innebär att även om mycket av det estetiska finlir som arkitekter ägnar sig åt är ointressant, så finns det vissa gränser för vad som kan tolereras. Det får inte bli hur fult som helst.

En del arkitekter eller grupper av arkitekter (subsubkulturer) tycks ha ambitionen att ifrågasätta och förändra de etablerade normsystemen, vilket de ibland lyckas med. Då uppstår (så småningom) vad man brukar kalla en ny stil. Till de ideal som omfattas av många arkitekter hör bilden av arkitekten som en originell och estetiskt nydanande person.

Därför kan det låta som något negativt att anpassa sig till ett etablerat normsystem. Jag vill emellertid att "anpassning" här ska förstås som en neutral, beskrivande term. Även de som i historien betraktas som nydanande arkitekter har nog för det mesta anpassat sig till ett rådande normsystem. Möjligen har de anpassat sig med så stor skicklighet att deras anseende har gjort det möjligt att bryta mot de estetiska reglerna.

Hur det än förhåller sig med detta vill jag påstå att de estetiska normsystemen inte förändrar sig särskilt snabbt även om de är i ständig rörelse. Mellan de arkitektoniska revolutionerna finns det långa perioder av normalarkitektur (som Thomas Kuhn kanske skulle säga om han intresserade sig för arkitekturhistoria och talade svenska). I det normala ingår då också en anpassning till det normala värdesystemet. Det är väl inget dåligt, om denna anpassning kan glädja dem som har samma estetiska värderingar?

Vad som gör att de estetiska normsystemen förändras, huruvida dessa förändringar är bra och hur de kan rättfärdigas (om de är avsiktliga) är också intressanta frågor, men de har inget med min huvudfråga att göra, så jag lämnar dem åt sidan här.

Om en teori som den skisserade är riktig, så består rättfärdigandet av det estetiska valet helt enkelt i att försöka anpassa sig till (vad man tror är) det rådande estetiska normsystemet i den subkultur som engagerar sig i arkitektur. Detta är förmodligen också ganska rationellt. Även om det bara är en relativt liten grupp människor som uppskattar denna anpassning, så räcker väl detta eftersom de andra inte bryr sig.

En annan slutsats blir att de estetiska värdena kanske bör underordnas andra värden. Om en arkitekt finner att en viss utformning är vackrare än en annan så räcker inte detta för att välja rätt. Valet får inte ske på bekostnad av andra kvaliteter. För de flesta människor är det kanske viktigare att få plats med en säng i ett sovrum än att sovrummet är vackert men omöjligt att möblera.

Man kan kanske ge helt andra svar på frågan om hur man skall rättfärdiga estetiska val. Möjligen har jag resonerat alldeles fel, när jag har försökt sortera idéer och argument. Och till slut blir nog svaret, i likhet med så mycket annat, mest ett uttryck för vad man på mer eller mindre goda grunder tror. Därför behöver jag inte helt uppge tron på det evigt sköna, eller åtminstone på det objektivt vackra. Men mitt tvivel är ganska starkt.

Referenser

I texten har jag hänvisat till tre namn: Wittgenstein, Bourdieu och Kuhn. Det är nog bara Bourdieu som är viktig i sammanhanget. Vad jag syftar på med de två förstnämnda är Ludwig Wittgenstein: *Tractatus Logico-Philosophicus* (sv översätt: Bonniers 1962, Doxa 1982) där han hävdar att vissa saker är osägbara och Thomas S Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions* (sv översätt: *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Doxa 1979). Han talar där om normalvetenskap under den period då ett paradigm är förhärskande. Jag tänker mig att man på motsvarande sätt kan tala om normalarkitektur mellan de arkitektoniska paradigmskiftena.

Teorin om smakens sociala relativitet finns i Pierre Bourdieu: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste* (Routledge & Kegan Paul 1984). När det gäller denna fråga vill jag också särskilt nämna Ann-Mari Sellerberg: *Avstånd och attraktion – om modets växlingar* (Carlssons 1987) och hennes tidigare studier av bland annat heminredning som innehåller all empiri man kan önska sig om man vill hävda att bland annat estetiska värderingar förändras med tiden.

I början av min uppsats hävdar jag att tecken- och symbolläror inte nödvändigtvis har något med estetik att göra. Här kan man ju ha olika meningar om vilka tecken- och symbolläror som är de riktiga och på vilket sätt dessa är relaterade till olika värden. Vad som skrivits i ämnet är inte särskilt lättillgängligt. För enkelhets skull vill jag här bara hänvisa till tre titlar som var och en kan ta del av och sedan försöka ta ställning till: Umberto Eco: *Den frånvarande strukturen* (Cavefors 1971), Susanne K Langer: *Philosophy in a New Key* (Harvard University Press 1951) (och hennes senare skrifter) samt den korta uppsatsen av Hans Nordenström: "Vad har arkitektur för betydelse" (I Ekelund m fl, *Palladio i dag*, Liber 1985). Jag tror dock inte att jag själv vill ansluta mig till Susanne Langers symbolteori.

Det konstteoretiska allmängods som jag refererar har jag väl uppsnappat både här och där. En översikt av olika idéer och diskussioner finns i Teddy Brunius: *Estetik förr och nu* (Liber 1986). När det gäller frågan om och på vilka grunder man kan hävda ett estetiskt värde blir man dock lämnad i sticket av Brunius. En viktig inspirationskälla till denna kärnfråga och dess formulering var en uppsats av Inger Jonsson: "Om förbisedd vardagsestetik" (i *Magasin Tessin*, nr 1, 1981).

Frågan om man på goda grunder kan rättfärdiga sitt val har sysselsatt många filosofer. Det finns en omfattande litteratur om vilken kunskapsteoretisk status värderingar har, vilka funktioner värderingar kan ha och vad värdeutsagor egentligen betyder. Det har främst handlat om moralfrågor och kallas då "metaetik". Den diskussion som förts om detta har haft stor betydelse för mina funderingar.

De tre olika värdeteorier som jag refererar hänför sig till Manfred Moritz: *Inledning i värdeteori* (Studentlitteratur 1967). Moritz anslöt sig till värdenihilismen. Bland ledande filosofer i dag är det annars på modet att kritisera värdenihilismen och inta någon slags objektivistisk ståndpunkt. Två relativt nya exempel på hur man kan argumentera finns i Harald Ofstad: *Ansvar och handling. Inledning till moralfilosofiska problem* (Prisma 1982) respektive Dag Prawitz "Värdenihilismen – en vanföreställning" (i *Tvärslut*, nr 4, 1985). Också Lars Bergström har länge kritiserat både värdenihilismen och vad han menar är vanföreställningar om värdenihilismen (ofta av subjektivistiskt slag). Det har han bland annat gjort i Lars Bergström: *Objektivitet. En undersökning av innebörden, möjligheten och önskvärdheten av objektivitet i samhällsvetenskapen* (Prisma 1972).

Det saknas inte kritik av de gängse metaetiska och värdeteoretiska diskussionerna. Ett aktuellt exempel är Tomas Brante: "Om moralfilosofins elände" (i *VEST*, nr 5-6, 1988). Han hävdar en relativistisk ståndpunkt (tror jag) som innebär att vad som är bra och rätt är socialt bestämt.

I litteratur om estetik är det sällan man diskuterar de värdeteoretiska frågorna. Ett lysande undantag är dock Göran Sörbom: *Konst, värde, värdegemenskap* (Almqvist & Wiksell 1974). Även han lutar (enligt tidens sed) åt en värdenihilistisk uppfattning. I detta sammanhang vill jag också nämna Ludwig Wittgenstein: *Samtal om estetik, psykoanalys och religion* (Bonniers 1968) som genom Jerker Lundeqvists insatser fått en förnyad aktualitet inom arkitekturteorin. Denna skrift har sina poänger, men som helhet tycker jag att den är besvärande oklar och kan bli föremål för alla möjliga tolkningar. Huruvida mina idéer överensstämmer med Wittgensteins kan jag inte avgöra.

Ett misstag som, enligt min mening, ofta görs i de värdeteoretiska diskussionerna är att man tycks förutsätta att alla värderingar antingen är av det ena eller det andra slaget. En möjlighet är ju att olika värdeteorier har olika tillämpningsområden till exempel så att värdenihilismen gäller etiska frågor och värdesubjektivismen estetiska. Distinktionen mellan egenvärden och instrumentella värden (värden enbart som medel för att uppnå egenvärden) kan visserligen ses som ett sätt att förena olika värdeteorier men värden av olika slag är då bestämt relaterade till varandra. Man kan väl tänka sig att estetiska värderingar är etiskt irrelevanta. Mycket talar dock för att estetik på något sätt kan relateras till etik. Ett intressant inlägg i den diskussionen är Hans Mathlein & Torbjörn Tännsjö: "Estetisk nihilism" (i *Filosofisk Tidskrift*, nr 2, 1984).

När det gäller empiriskt stöd för olika teorier (eller förekomsten av teorier) har jag redan nämnt Bourdieu och Sellerberg som jag menar talar för en social relativitet i de estetiska uppfattningarna. I det sammanhanget vill jag också nämna Janet Wolff: *The Social Production of Art* (Macmillan 1981).

Idén om universell intersubjektivitet ligger bakom många psykologiska undersökningar. Åtminstone så långt att man föreställer sig en universell kärna av former eller estetiska regler som alltid gäller. Det tycks också finnas ett visst empiriskt stöd för denna idé. Jag har tolkat till exempel Sven Hesselgrens forskning så att den baseras på sådana idéer. Denna finns sammanfattad i Sven Hesselgren: *Om arkitektur* (Studentlitteratur 1985). Även Ann Westermans avhandling (som jag inte läst och bara har indirekt kännedom om) har sådana utgångspunkter. Hon anser också, enligt egen utsago, att hon visat att vissa former är vackrare än andra och att detta har en universell giltighet.

Mot de psykologiska antagandena om en universell preferensordning när det gäller även enkla former brukar man anföra en ofta refererad jämförelse av hur kanadensare och japaner bedömer gyllene snittet som stödjer idén om kulturella skillnader. Den finns redovisad i D E Berlyne: "The Golden Section and Hedonic Judgements of Rectangles. A Cross-cultural Study" (i *Sciences de l'art-Scientific Aesthetics*, Tome VII, No 1&2, 1970).

Teorin om objektiva estetiska värden har också företrädare. Ett exempel är Guy Sircello: *A New Theory of Beauty* (Princeton University Press 1975). Hans argumentation har inte övertygat mig, men det hindrar ju inte att han har rätt.

Ett tack vill jag också rikta till mina arbetskamrater som har diskuterat dessa saker vid flera seminarier. Särskilt tacksam är jag mot Louise Nyström Gaunt som orkat opponera på två utkast till denna uppsats och Ulla Westerberg som fått mig att ändra uppfattning flera gånger.

